

Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 53 Gorispomp en Weerterbeek (2014)

ALFONS BRUEKERS

Voorwoord

Deze publicatie is een uitgave van de Stichting Regionaal Archeologisch Bodemonderzoek (STRABO) te Nederweert, die zich ten doel stelt oud(-er) archeologisch onderzoeks- en vondstenmateriaal te documenteren en te ontsluiten voor wetenschappelijk onderzoek en algemeen publiek.

Een deel van deze rapportage verscheen als onderdeel van het document 'Opgraving archeologisch onderzoek Waterputten Kerkstraat Nederweert (2014)', als een soort bijvangst van een onderzoek naar de oude waterput op het kerkplein in de Kerkstraat van Nederweert. Ten behoeve van een betere verwijfsbaarheid en vindbaarheid is dat deel van het onderzoek uit 2014 nu apart en uitgebreider beschreven en in zijn historische context geplaatst.

De rapportage is tevens uitgebreid met enkele feiten die nog niet waren opgenomen in de boven aangehaalde versie.

Overname van deze rapportage gedeeltelijk of geheel, via welk medium dan ook, is zonder bronvermelding niet toegestaan.

Alfons Bruekers

STRABO | Stichting Regionaal Archeologisch BodemOnderzoek
Kreijel 4
6035 SG OSPEL

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	4
2. Onderzoekresultaten	6
3. Bronnenonderzoek	11
3.1 Gorispomp	11
3.2 Weerterbeek	15
4. Conclusies en aanbevelingen	18

Ook werd er kleinschalig onderzoek uitgevoerd op de vermoedelijke locatie van de Gorispomp/waterpomp (en –put) die zich een stukje verder zuidwaarts in de Kerkstraat bevond (zie fig. 1). Aanwijzingen hiervoor waren archivalische en iconografische bronnen.

De vraagstelling van dit laatste onderzoek was tweeledig:

1. Vaststellen van de exacte locatie en eventuele bewaringstoestand van de waterput behorende bij de voormalige Gorispomp.
2. Vaststellen van het tracé van de Weerterbeek. In 1867 werd het zuidelijke tracé van de beek op initiatief van het gemeentebestuur verlegd van de Kerkstraat naar de westzijde van de huizen. Oude kaarten tonen bepaalde kadastrale sporen die suggereren dat dit ooit (vóór 1776) ook in het noordelijke tracé het geval was. De onderzoeksvraag is dus of de ligging van een beekbedding in het noordelijke deel van de Kerkstraat kan worden vastgesteld. En als dat laatste het geval zou zijn, dringt zich de vraag van de relatieve chronologie van put en beek op aangezien zij zich beide op dezelfde locatie zouden hebben bevonden en een gelijktijdig gebruik niet voor de hand liggend lijkt.

Coördinaten van de onderzoekslocatie:

GPS-coördinaten	N 5.285489	E 5.748159
RD-coördinaten	190.182	366.306

2. Onderzoekresultaten

Op 13 maart 2014 omstreeks 13.30 u verplaatste de aandacht van het onderzoek zich van het terrein voor de kerk naar de Kerkstraat ter hoogte van Lambertushof. Ongeveer ter plaatse van de garagetogang tussen de huisnummers 53 en 55 werd een vak tussen twee leilinden aan een onderzoek onderworpen.

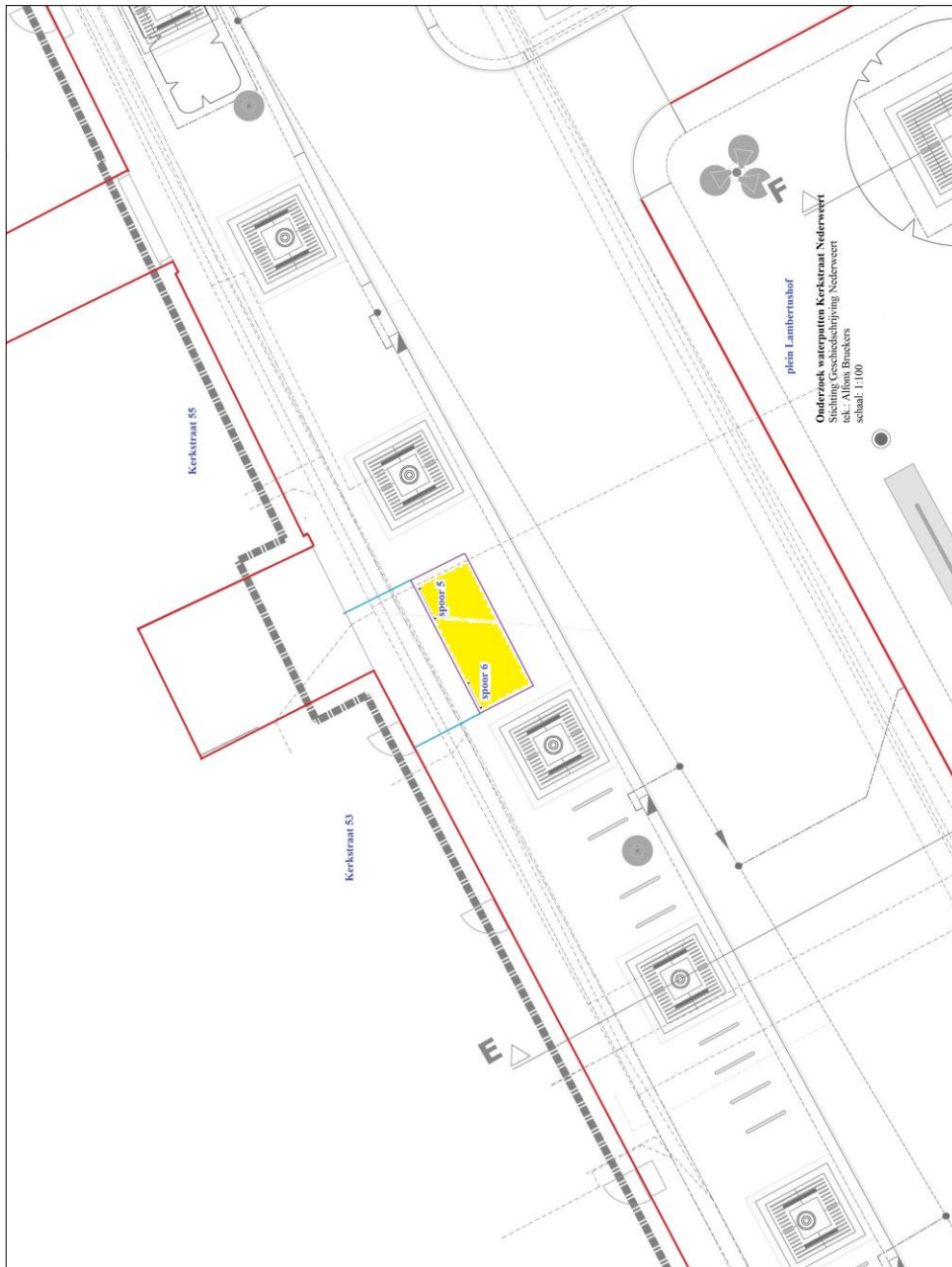

Fig. 2. Opgravingsput Lambertushof westzijde. Noordzijde boven. In het geel de onderzochte zone.

De locatie van de onderzoekszone was bepaald door middel van een reconstructie, op basis van oude foto's, van de positie van de voormalige Gorispomp. Dit in de aanname dat de bijbehorende waterput zich dan nooit ver uit de buurt zou kunnen bevinden. Aangezien de mogelijkheden tot onderzoek zeer beperkt waren (vanwege bomenrij en ondergrondse leidingen) kon slechts een kijkgat van enkele m² omvang gemaakt worden.

De bovenste 30 cm bestonden uit schoon vulzand, waaronder een dunne laag stol. Op grond van tekeningen werd een elektriciteitskabel vermoed, maar deze werd niet aangetroffen. Aan de westrand van de sleuf werd tot op exact 1m beneden maaiveld een verstoorde, zachte, humeuze laag met houtskoolresten aangetroffen. Een strook van ca. 20 cm breedte langs de volledige westzijde van de zoek sleuf vertoonde een verstoorde en humeuze vulling en verjongde zich snel bij het verdiepen. [fig. 4].

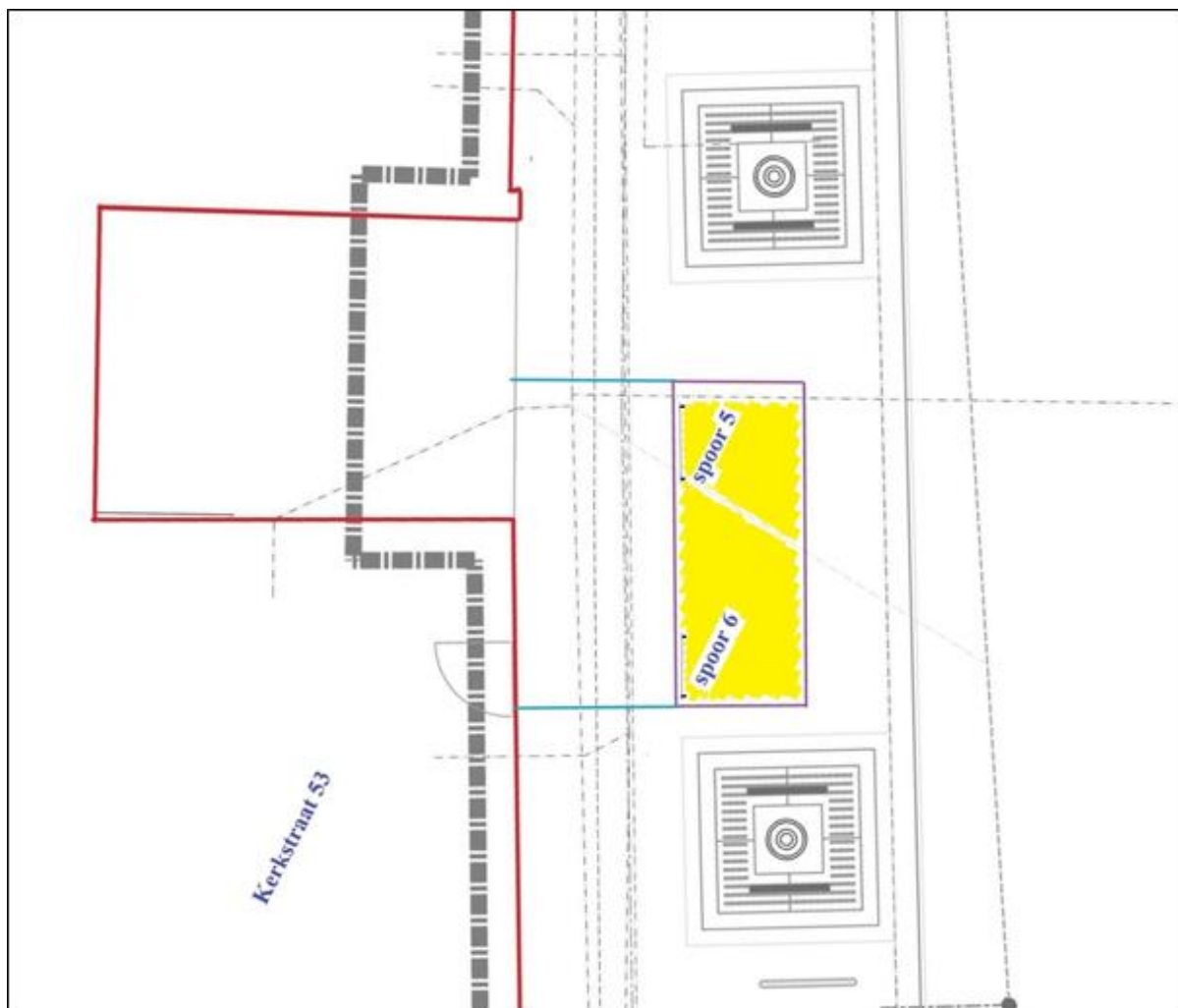

Fig. 3. Ingezoomd: opgravingsput Lambertushof westzijde. Noordzijde boven. In het geel de onderzochte zone.

Dit spoor liet zich aanzien als de periferie van een greppel. Een coupe aan de noordzijde van de sleuf bood onvoldoend zicht op het profiel, maar dat het hier om de periferie van de oude sloot door de Kerkstraat gaat, leek aannemelijk. Een laterale coupe liet vanaf het maaiveld een opbouw zien in de volgorde: moderne beklinking, schoon vulzand, baksteenpuinlaag, humeuze vulling met houtskoolband. Uit de vulling kwam als vondst een standring van 17e-eeuws tinglazuur keramiek uit het Rijnland, en een stukje ringeloor-aardewerk.

In de zuidwestelijke hoek van de sleuf bevond zich een diepere uitstulping van de verstoorde grond, waarvan de werkelijke diepte niet kon worden vastgesteld. [spoor 6, fig. 7 en 8]. De interpretatie is onduidelijk; de structuur leek op een paalgat, waarschijnlijk van een oude bokpaal van de elektriciteitsvoorziening. Duidelijk was evenwel dat zich hier geen sporen van een waterput bevonden. Er was ook nauwelijks sprake van aanwezigheid van baksteenpuin (wel van maaskeien, ongetwijfeld overblijfselen van de voormalige bestrating). Bovendien bestond de gehele oostelijke zone van de proefsleuf uit naar het zich liet aanzien steriele

grond. Zodat er hier ook geen sprake zal zijn geweest van een trechterinsteek. Vermoedelijk zal de waterput zich meer in zuidelijke richting hebben bevonden.

Fig. 4. Bovenaanzicht van de zoekseuf, rechtsonder een strookvormige humeuze zone, vermoedelijke de periferie van een greppel. Alle foto's: Alfons Bruekers.

Fig. 5. Detailopname onderzijde spoor 5, met goed-zichtbare houtskoollaag.

Fig. 6. Profiel van spoor 5. Van boven naar beneden: vulzand, ophogingslaag, puinzone, humeuze vulling met houtskoollaag en tenslotte steriele onderlaag.

Fig. 7. Aan de zuidzijde van het profiel bevond zich een plaatselijke verdieping (spoor 6).

Fig. 8. Insteek links en rechts, van spoor 6.

In overleg met betrokkenen van de gemeente Nederweert en de aannemer is ter plekke besloten om geen verder onderzoek te doen naar deze put, omdat de mogelijkheden vanwege aangrenzende bomen té beperkt waren, en vanwege het ontbreken van aanwijzingen van een insteek (die bij de kerkput zo richtinggevend waren geweest). De zoeksluif werd gedicht en geëgaliseerd.

3. Bronnenonderzoek

Hierbij maken we onderscheid tussen het onderzoek naar enerzijds de Gorispomp, en anderzijds de bedding van de Weerterbeek.

3.1 Gorispomp

In de Nederweerder Kerkstraat bevonden zich vroeger twee waterputten t.b.v. de openbare drinkwatervoorziening. Ze werden beheerd door de gemeente en voor het dagelijkse toezicht op de putten waren tot in de achttiende eeuw zogenaamde 'putmeesters' aangesteld. Dat was een officiële functie die meestal vervuld werd door notabelen uit de aanpalende huizen van de Kerkstraat.

De putten waren naar we mogen aannemen tot heuphoogte boven het maaiveld opgemetseld en voorzien van putwip en emmer. De ene put lag pal voor de St. Lambertuskerk en de andere put in zuidelijke richting in diezelfde Kerkstraat, ter hoogte van het huidige Lambertushof. Op het einde van de negentiende of begin van de twintigste eeuw werd op de beide putten een gietijzeren pomp geplaatst. De pomp bij de kerk heette in de volksmond de Kerkpomp en de tweede pomp de Gorispomp, de laatste genoemd naar de familie die het nabijgelegen huis bewoonde.

Fig. 9. de oudste afbeelding van de Gorispomp, ca. 1895. Alleen het bovenste stukje van de pomp is te zien (blauwe pijl). Collectie SGN.

Over de ouderdom van de putten is niets te zeggen. Wel staat vast dat ze reeds in de achttiende eeuw vermeld worden wegens reparaties en onderhoud. Er is een bron uit 1580 die suggereert dat de oorsprong van de put bij de kerk teruggaat tot ongeveer het jaar 693, waarin een van Germaanse waterbron zou zijn gekerstend door de missionarissen Lambertus en Willibrordus. Het verhaal is vanzelfsprekend een legende, maar past wel in de wijdverbreide traditie van zogenaamde 'Willibrordusputten' zoals we die heden ten dage nog steeds aantreffen in de nabijgelegen gemeenten Stramproij en Meijel en diverse Kempische gemeenten en die daar veelbezochte toeristische objecten vormen.

Hoewel het oude administratieve archief van de gemeente Nederweert nog niet ontsloten en slechts beperkt onderzocht is, kennen we daaruit wel enkele vermeldingen over de putten uit de Kerkstraat.

In 1753 was het blijkbaar maar matig gesteld met de hygiëne in de Kerkstraat en rondom de beide waterputten in het bijzonder. De magistraat vaardigde in 1753 een ordonnantie uit om daar wat aan te doen:

Opgedragen werd 'aen alle inwoonderen alhier, tegens ijder sijne huijsen en erven aenden Steenwegh gelegen alle weeken saturdayden den voorschreven steenwegh de vuiligheijt behoort te ruijmen, schoon te maken ende te suiijveren. (...) 'Mede wordt bij desen ook verboden aen allen ende aen ijgelijke om enigh groen ofte vuiligheijt aen de gemeijntes putten alhier te wasschen ofte schoon te maecken' Deze laatste passage werd later doorgestreept en vervangen door: 'ook alle die geene die enigh groen aen den gemeijntes put alhier komen te wasschen dat de selve de vuiligheijt daer van komende oock sullen hebben te ruijmen'.

Die tekstwijziging is om twee redenen interessant. Waar in eerste instantie werd verboden om groente te spoelen bij de putten, werd dit later afgezwakt tot het slechts moeten opruimen van het vuil dat daarbij ontstond. Verder valt op dat in de eerste tekstredactie werd gesproken over putten (meervoud) en in de gewijzigde tekst van put (enkelvoud), maar dat zal wel een verschrijving zijn en kunnen we concluderen dat er dus al in 1753 sprake was van twee putten in de Kerkstraat.

In 1766 wendden de gezamenlijke bewoners van de Kerkstraat zich in een petitie tot het gemeentebestuur. Wegens de aanhoudende droogte maakten zij zich zorgen over het gebrek aan bluswater voor de brandbestrijding. Expliciet noemen zij de twee gemeentelijk waterputten in de Kerkstraat, die *'bij dese tijde geen twee tonnen waters souden kunnen bijbrengen'*.

Fig. 10 en 11. Opname van de Gorispomp, ca. 1895. Rechts uitvergroot detail. Collectie SGN.

De gemeenterekening van 1782/1783 rept over betaling aan de putmeesters Joannes Cuijpers en Hendrick Goris, voor hun toezicht op de gemeentelijke waterputten. Onderzoek wijst uit dat beide personen woonden in de Kerkstraat, aan weerszijden van de straat ter hoogte van de Gorispomp.

Bij de intrede van de waterleiding in de jaren dertig van de vorige eeuw verloren de putten en pompen hun functie en werden ze opgeheven. De Gorispomp verdween als eerste, en de Kerkpomp verdween enkele jaren later uit het straatbeeld. Wat restte was sedert 1951 een markeringscirkel in de keibestrating van de Kerkstraat, ter plaatse van de kerkpomp.

Toen in 1965 de keien uit het straatbeeld werden vervangen door asfalt, verdween het laatste zichtbare spoor van de putten. En bij de aanleg van het stamriool in de Kerkstraat in 1965, werd de put bij de kerk teruggevonden. Die was nog volledig intact en waterdragend. In opdracht van het gemeentebestuur werd de put gedempt met een vrachtwagen schoon zand. Bij diezelfde operatie werd ook de put van de Gorispomp teruggevonden, zoals blijkt uit het volgende interviewfragment:

Datum: 6 okt 1980

Interview met Flip Frenken, Kerkstraat 53

Tegenover zijn huis lag de Gorispomp. Bij de reconstructie van de Kerkstraat rond 1965 heeft men de gemetselde put ervan teruggevonden. De diameter was 1,60 m en het metselwerk was intact. Hij is gedempt met drie wagens zand.

Een andere getuigenis over de Gorispomp is onderstaand fragment:

Fig. 12 en 13. De Gorispomp in 1909. Met als inzet uitvergroott detail. Collectie SGN.

Datum: 22 feb 2014

Interview met Jean Bruekers (1923-2014)

Of pap zich de Gorispomp tegenover zijn geboortehuis in de Kerkstraat nog kan herinneren? Hij meent van wel maar is niet helemaal zeker. Wel heeft hij nog een beeld van de pomp in zijn geheugen, van toen hij vijf jaar oud was. Hij ziet dan de pomp en een man die met een kruitwagen met daarop koeienvellen door de poort van Goris de leerlooierij bezoekt.

De herinnering van Bruekers staat op gespannen voet met een ander citaat:

Datum: 8 okt 1980

Interview met Elisabeth (juffrouw Lies) Joosten (1887-1987).

Zij herinnert zich nog hoe tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederweert de Nederlandse militairen waren ingekwartierd. Zij wisten zich aan de pomp die bij de kerk stond. De Gorispomp, die een eindje verder had gestaan, bestond toen al niet meer.

Ook oude foto's suggereren dat de Gorispomp tussen 1910 en 1920 het veld heeft geruimd. Wellicht dat onderzoek in de besluitenlijsten van het gemeentebestuur daar licht op kan werpen.

Op kadastrale tekeningen staat de put – net als de Kerkpomp overigens - niet aangeduid. Dat heeft er vermoedelijk mee te maken dat de put (net zoals de andere put, bij de kerk) op de openbare weg stond en geen apart perceel of eigendom vormde.

3.2 Weerterbeek

In 1867 werd het zuidelijke tracé van de Weerterbeek op initiatief van het gemeentebestuur verlegd van de Kerkstraat naar de westzijde van de huizen. Oude kaarten tonen kadastrale sporen die er op wijzen dat ook het noordelijke tracé ooit op die manier verlegd is.

Fig. 14. Ferrariskaart ca. 1776. Het noordelijke tracé ligt achter de huizen, het zuidelijke tracé ligt in de Kerkstraat. Bron: Belgica Digitale Bibliotheek. Het noorden ligt boven.

Fig. 15. Kadastrale minuutplan 1844. De situatie is wat de beek betreft ongewijzigd ten opzicht van die van de Ferrariskaart. Bron: RCE.

Fig. 16. Plan voor verlegging van het zuidelijke deel van de Weerterbeek. 1867, ook daadwerkelijk uitgevoerd. Bron; Gan OA 1239.

Bijzonder interessant is dat op het kadastrale minuutplan van 1844 nog perceelsgrenzen zichtbaar zijn die aanduiden dat het noordelijke tracé van de beek oorspronkelijk ook in de Kerkstraat, dus vóór de huizen, heeft gelopen. Pas later (en dat moet dan dus vóór 1776 zijn geweest) is de beek in dat gedeelte van de Kerkstraat naar de westzijde van de huizen verlegd. Een operatie die in 1867 werd herhaald met het zuidelijke tracé. Hierin zit dan ook de verklaring voor het vrij kronkelige karakter van de beek aan de westzijde van de huizen. Dat tracé oogt niet planmatig maar eerder opportunistisch, de bestaande bebouwing zo veel mogelijk ontziend en tegelijkertijd geen sta in de weg vormend voor tuinen en boomgaarden.

Fig. 17. Het noordelijke tracé van de Weerterbeek (lichtblauw). De donkerblauwe lijnen markeren oude kadastrale grenzen die wellicht wijzen op een oudere, tot in de Kerkstraat lopende, beekbedding. Bron: RCE, tekening: Alfons Bruekers.

Opnieuw vormt de al eerder aangehaalde petitie van de inwoners van de Kerkstraat uit 1765 een interessante bron. Wegens de aanhoudende droogte maakten de inwoners zich zorgen over het gebrek aan bluswater voor de brandbestrijding. Expliciet noemen zij de twee gemeentelijk waterputten in de Kerkstraat. Het gemeentebestuur besloot daarop tot de aanleg van twee waterpoelen (één in de tuin van het raadhuis en de andere ten zuiden daarvan). Verder werd besloten tot het verbreden van de beek tussen die waterpoelen, waarvan de breedte twaalf voet (ca. 3,50 m) zou moeten gaan bedragen.

Aan het verzoek was al in 1754 een eerdere petitie voorafgegaan waarin eveneens sprake was van de beoogde aanleg van twee waterpoelen, waarbij de voorkeurslocaties aan de westzijde van de straat worden aangeduid en verder '*langs de beecke*'. Dat laatste is logisch omdat de beek een rol zal hebben gespeeld in het voeden van de waterkuilen.

Hieruit, en ook uit de vermelding in de petitie van 1765 van het feit dat sommige tracéstukken aan weerszijden twee aangrenzende eigenaren kenden (hetgeen bij een ligging op de openbare weg evident niet het geval kan zijn), is te concluderen dat de beek in 1754 reeds ten westen van de huizen van de Kerkstraat lag.

Dit leidt dan tot de volgende fasering van de loop van de Weerterbeek in het noordelijke deel van de Kerkstraat:

Fig. 18, 19 en 20. Drie fasen in de chronologie van de loop van de Weerterbeek. Links: oudste fase, ongedateerd. Midden: fase tussen 1754 (of eerder) en 1867. Rechts: fase vanaf 1867. Ondergrond: kadastrale minuutplan van 1844. De witte cirkel is de onderzoekslocatie. Tekening: Alfons Bruekers.

Bronnen:

GAN OA 1239: Dossier inzake de verlegging van de Weerterbeek, 1867.

RAL ASN 8, Petitie brandbestrijding naburen Kerckestraet, 1765.

RAL ASN 91, Ordonnantieboek 1682-1755, 1753.

GAN OA XVII gemeenterekening 1782/1783.

Tijdmachine Nederweert. Topografisch/historische atlas van Nederweert 1550-1950, Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

4. Conclusies en aanbevelingen

De conclusies en interpretaties van het onderzoek worden hieronder gerepresenteerd ten opzichte van de in hoofdstuk 1 geformuleerde doelstellingen van het onderzoek.

Van een bakstenen waterput, behorend bij de Gorispomp, en evenmin van een daarbij behorende en te verwachten trechtvormige insteek, zijn geen sporen aangetroffen in de relatief kleine waarnemingszone. Het vermoeden bestaat dat de insteek van de put op een haar na gemist is bij het onderzoek. Meteen ten zuiden of noorden van de opgravingsleuf zal vervolgonderzoek met grote zekerheid de waterput kunnen aantonen. De locatie van de pomp is natuurlijk niet per se exact dezelfde als die van die put.

Wel werd de flank van een greppel of sloot aangesneden, die zich parallel aan de huizen van de westzijde van de Kerkstraat bevond. Dit moet de voormalige Weerterbeek zijn geweest, die reeds in de 18^e eeuw (en in elk geval vóór 1754) áchter de huizen verlegd werd. In elk geval lijkt de hypothese (namelijk dat ook in het noordelijke deel van de Kerkstraat ooit de Weerterbeek vóór de huizen heeft gestroomd) archeologisch plausibel gemaakt. Het spaarzame vondstenmateriaal uit de beekvulling laat zich in de 17e eeuw dateren.

Een interessante kwestie is die van de chronologie van de waterput en de beekbedding. Aangezien de positie van pomp (en vermoedelijk dus ook put) vrijwel in het voorspelde beektracé lag, roept dit de vraag op wat er eerder was. Het ligt in elk geval niet voor de hand dat beek en put tegelijkertijd zich op dezelfde plek hebben bevonden. Een put die in een beektracé ligt is slecht toegankelijk en is blootgesteld aan vervuilingsrisico's. De historische bronnen geven hier geen uitsluitsel over; de archeologische waarnemingen evenmin.

Indien in de toekomst ooit opnieuw de Kerkstraat en Lambertushof op de schop worden genomen, kan de volgende overweging leidend zijn voor archeologisch vervolgonderzoek: Bij het onderzoek naar de andere waterput (namelijk die bij de kerk) werd vastgesteld dat deze in de 60-er jaren was gevuld met schoon zand en daarna afgedekt met een grote betonprop. Aangezien we veronderstellen dat deze handelwijze op datzelfde moment ook heeft plaatsgevonden bij de Gorispomp, lijkt het aannemelijk dat deze locactie door middel van grondradaronderzoek vast te stellen moet zijn.

Verder zou het interessant zijn om in de context van nader onderzoek de doorsnijding van de putinsteek en de beek te analyseren, om zo inzicht te krijgen in de relatieve ouderdom van beide.